

ARİSTOTELES'İN RUH ANLAYIŞI

Mustafa KAYA *

Özet

Aristoteles'e göre insan, ruh ve beden olmak üzere iki ayrı öğeden oluşan bir varlıktır. Beden madde, ruh ise onu biçimlendiren, ona "insan" niteliği kazandıran formdur. Bu nedenle yaşamın ilkesi olan ruh amaç, beden ise araç konumundadır. Bedenin ereği niteliğinde olan ruh, ona hareket yeteneğini verir, onu belli bir ereğe doğru yönlendirir. Aristoteles, Platon'da görülen ruh-beden ayrılığını ortadan kaldırır, ruh ile bedeni bir tözün iki ayrı ögesi olarak ele alır. Ruhun bütünlüğünü, parçalardan oluşmadığını savunan Aristoteles, ruhun bitkisel, hayvansal ve akılsal olmak üzere üç işleve sahip olduğunu belirtir. Bitkisel ruh, insan varlığının doğma, büyüme, beslenme ve varlığını sürdürme gibi hayati fonksiyonlarını düzenler. Hayvansal ruh'un temel işlevi ise duyumlama. Ruhun üçüncü ve son fonksiyonu ise akıl yürütmedir. Aristoteles'e göre insan ruhunun en belirgin özelliği akıl ile donatılmış olmasıdır. Akıl ise etkin (faal) ve edilgin (pasif) olmak üzere ikiye ayrılır. Edilgin akıl, duyulara bağımlıdır; duyularla sağlanan verileri derleyip toplar, bir düzene sokar. Buna karşılık kendi kendini yöneten etkin (faal) akıl ise deneyle elde edilen bilgileri evrenselleştirir, imgelemleri nesnelere soyutlar ve böylece bilime ulaşmaya çalışır. Bu çalışma, Aristoteles'in ruh anlayışını temel özellikleriyle ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Beden, Beslenme, Duyumsama, Akıl Yürütme

ARISTOTLE'S CONCEPT OF THE SOUL

Abstract

According to Aristotle, man is an entity composed of two separate elements: soul and body. Body is the physical part and soul is the form shaping body and giving it the qualifications of humanity. Therefore the soul, which is the principle of life, is the purpose and the body is a means to that. Soul being the purpose of body gives it the talent of motion and directs it to a specific aim. Aristotle rules out the distinction between body and soul which is supported by Plato, and regards them as two different elements of essence. Aristotle supports the integrity of the soul and rejects the idea that it is composed of several parts. He states that the soul has three different functions: vegetative, animal and mental. Vegetative soul regulates vital functions of human existence such as born, growth, nutrition and survival. The basic function of the animal soul is the sensation. The third and final function of the soul is the reasoning. According to Aristotle, the most prominent feature of human soul is being donated by intelligence. Intelligence is divided into active and passive minds. Passive mind is subject to senses; it collects and organizes the data provided by sense. On the other hand self-directed active mind universalizes the knowledge obtained by experiments, abstract imagery from objects and seeks to reach to science. This study aims to present the basic features of Aristotle's concept of soul.

Key Words: Soul, Body, Nutrition, Sensation, Reasoning

Giriş

Aristoteles'ten önce Platon'un ruhun doğası, kısımları veya işlevleri, ruhla beden arası ilişkiler ve son olarak ruhun kaderi gibi bir dizi birbirine bağlı sorulara cevap aramaya çalışan bir ruh kuramı geliştirdiği bilinmektedir. Onun ruh hakkındaki temel görüşü, ruhun, bedenin ilkesi olan maddeden tamamen farklı bir ilke, tinsel bir töz olduğu; maddeyle veya bedenle

birlikte bulunmasının onun doğasına aykırı olduğu, dolayısıyla bir düşünüş olarak algılanması gerektiği; bedenin ruhun doğal faaliyetlerini gerçekleştirmesi için gerekli bir alet olmaktan çok ona engel olan bir şey olduğu; bedenden tamamen farklı bir varlık düzenine ait olduğu için bedenin ortadan kalkmasıyla onun ortadan kalkmasının imkansız olduğu, yani ölümsüz olduğu ve buna bağlı olarak onu

* Arş.Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,İZMİR.
e-posta : mustafakaya1976@gmail.com

gelecekte bekleyen bir kaderin olduğu ve son olarak bedenle ruh birbirinden tamamen farklı şeyler oldukları için aralarında bir etkileşimin mümkün olmadığı şeklindedir (Arslan, 2006: 373-375).

Aristoteles ise Platon'dan farklı bir ruh kuramı geliştirerek Platon'da görülen ruh-beden ayrılığını ortadan kaldırmaya çalışır. Aristoteles, madde-form öğretisini, ruh-beden ilişkisine de uygulayarak onları birbirine bağımlı kılar. Böylece ruh bedensiz olamayacağı gibi beden de ruhsuz olamaz. Çalışmamızda Aristoteles'in Platon'dan farklı olarak geliştirdiği bu ruh kuramını temel özellikleriyle ortaya koyup açıklamaya çalışacağız.

Ruhun Doğası

Aristoteles, ruhun araştırılması ve bilinmesinin tüm gerçeğin incelenmesine ve özellikle doğa bilimine önemli bir katkıda bulunacağından dolayı çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aristoteles'e göre ruh hakkında güvenli bir bilgi edinmek, tümüyle ve her anlamda en güç şeylerden biridir. Çünkü ruhun ne olduğu sorusunu çözecek genel bir yöntem yoktur. Nesnelerin bilgisini edinebilmek için uygulanan yöntem, ruh hakkında bize güvenilir bir bilgi vermeyecektir. Ayrıca ruhun hangi cinse girdiğini ve ne olduğunu belirlemek gereklidir. Ona göre, ruh bireysel bir şey ve bir töz veya bir nitelik veya bir nicelik veya bildiğimiz kategorilerden herhangi başka bir şey midir? Yoksa ruh, mümkün varlıklar sınıfından mıdır veya mümkün olmaktan çok bir gerçeklik midir? Ruh, bir töz müdür yoksa çeşitli bölümlerden oluşan bir varlık mıdır? şeklindeki sorulara cevap verebildiğimiz sürece ruh hakkındaki bilgimizin, diğer bilgiler arasındaki yerinin neresi olduğu sorusuna cevap verebiliriz (Aristoteles, 2001: 4-7).

Aristoteles, ruh hakkındaki görüşlerine, kendisinden önce gelen düşünürlerin fikirlerine ilişkin bir tartışmayla başlamaktadır. O, kendisinden önceki filozofların ruh hakkındaki yapmış oldukları tartışmaların daha çok insan ruhu üzerinde yoğunlaşmış, insanın dışında diğer organizmalarda da var olan ruhun, insan ruhuyla aynı türden olup olmadığı hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadıklarını iddia etmektedir (Aristoteles, 2001: 4).

Aristoteles'e göre, kendinden önceki bazı filozoflar ruhta ayırtedici özellikler olarak "algılama ve hareket"i kabul etmişlerdir. Ona göre, bu filozofların böyle bir fikri kabul etmelerinin sebebi, kendisi hareket edemeyenin başka bir şeyi de hareket ettiremeyeceği ve hareketin kaynağının kendinde bir hareketi olan ruhta bulunması gerektiğidir (Aristoteles, 2001: 14)

Ruhu hareket eden nesnelere sınıftan kabul eden bu filozoflar, hareketin ruhun doğasına en yakın şey olduğu görüşündedirler. Bu filozoflar, "başka her şey ruh tarafından hareket ettirildiği halde yalnızca ruh, kendini hareket ettirir" fikrini kabul etmektedirler.

Aristoteles, ruhu mekânsal bir büyüklük ve ruhun hareketinin dairesel bir hareket olduğunu kabul eden Platon'un görüşünü de ruhun hareketinin dairesel olduğuna dair yeterli bir bilgi olmadığını söyleyerek reddetmektedir. Ancak ruhun hareketi dairesel bir hareket olarak kabul edilse bile, bu hareket ruhun özü değil, ruh için ilineksel bir harekettir (Aristoteles, 2001: 37).

Aristoteles, ruhu küresel olarak kabul eden ve hareketin atomların özüne ait olduklarını iddia eden Demokritos'un görüşlerini de eleştirmektedir. Ona göre, her an harekette bulunan ve kendi mahiyetleri gereği asla dingin olmayan bu küresel atomların, dinginliğini nasıl meydana getirdiklerini izah etmek zor, hatta imkânsızdır. Bütün canlılarda meydana gelen hareketler birbirinden farklı olduğu için Aristoteles, Demokritos'un bu görüşünü, bir tür akıl yürütme olarak kabul etmektedir (Aristoteles, 2001: 15-16).

Aristoteles, aynı zamanda, Pythagorasçıların ruh göçü anlayışlarına da karşı çıkmaktadır. Ona göre, herhangi bir ruhun herhangi bir bedene girebilmesi düşüncesi saçmadır. Çünkü her beden kendine özgü bir biçime ve şekle sahiptir ve ruhun başka bedene girmesi, aşağı yukarı flüt yapan marangozun sanatının flütlerden geldiğini söylemek gibidir. Bir örsle flüt sesi, bir flütle örs sesi çıkarılamayacağı gibi bir at bedeniyle de insan ruhuna sahip olunamaz. Her ruh kendi bedeni için özel olduğu gibi, her beden de kendi ruhu için özeldir (Aristoteles, 2001: 38).

Aristoteles'in başlangıç niteliğindeki bu düşüncelerinin sonuncusu, ruh incelemesinin

hangi alana, yani metafiziğin mi, yoksa fiziğin mi alanına girmesi gerektiğine ilişkindir. Ancak bu sorunun cevaplandırılması ruhun ne olduğu hakkında Aristoteles'in kendi vereceği cevabın ortaya konulmasına bağlıdır. Bundan dolayı Aristoteles, *Ruh Üzerine* adlı eserinin II. Kitabının ilk bölümünü özel olarak bu soruya, yani ruhun doğasının ne olduğu sorusuna ayırır.

Aristoteles'e göre ruh bir tözdür. Ancak töz esas olarak üç anlama gelir. Tözün ilk anlamı madde, yani kendi kendisiyle belirlenemeyen şeydir; ikinci anlamı ise form ve üçüncü anlamı ise madde ve formun birleşimidir. Form ve fiilin kendisi de yine iki anlama gelir. Yeti olarak fiil ve bu yetinin uygulanması, işletilmesi olarak fiil. Yani Aristoteles'in deyimiyile *entellekheia* olarak fiil ve *energeia* olarak fiildir (Aristoteles, 2001: 63-64).

Aristoteles'te *energeia*, fiil faaliyet, faaliyete geçme anlamlarına gelir. O bir şeyin, bir kuvvenin fiil haline çıkışıdır; fiil maddeye gerçeklik kazandırır ve onun belirsizliğine belirlilik getirir. Ancak bir kuvvenin fiil haline geçmesi birkaç derece içerir. İşte bunlardan ikisi *energeia* ve *entellekheia*dir. Görme fiiline sahip olan, ancak görmeyi uyku durumunda olduğu için işletmeyen bir insandaki fiil *entellekheia* olarak fiildir. Buna karşılık uyanık durumda bu görme fiilinin işletilmesi, çalıştırılması *energeia* anlamında fiil olarak adlandırılır (Arslan, 2007: 212).

Ruh-Beden İlişkisi

Aristoteles'e göre, ruh "*bilkuve hayata sahip olan bir cismin entellekheiasıdır*" (Aristoteles, 2001: 65). Başka bir ifadeyle doğal olarak organize olmuş cismin ilk fiilidir. Kısacası canlıyı canlı yapan, onu cansızdan ayıran başlıca sebeptir. Ruhun bedenle olan ilişkisi, formun maddeyle olan ilişkisi gibidir. Beden madde, ruh da formdur. Ruh organizmayı canlı yapmakla, ona, aynı zamanda, şekil de kazandırmış olur. Ölümle birlikte ruh bedenden ayrılınca beden formunu kaybeder ve parçalanır.

Anlaşılabacağı üzere Aristoteles, âlemin her alanına uyguladığı madde-form ilişkisini, ruh-beden problemine de uygulamıştır. Bu sebeple ruh formdur, fiildir. Beden, onun maddesidir, kuvvedir. Ruhun bedenle olan ilişkisi gözün

görme ile olan ilişkisi gibidir. Göz sadece bir görme aletidir. Görme ortadan kaldırıldığı anda, göz artık göz olmayan olacaktır. Ayrıca doğal bir cisim olarak baltanın özü, baltayı balta yapan şeydir. Baltanın özü, baltanın ruhu olarak kabul edilebileceği gibi, insanı insan yapan da onun özü olan ruhtur (Aristoteles, 2001: 68). Ruh bedensiz olamayacağı gibi, beden de bir ruha sahip değilse yok olmaya mahkûmdur. Ruh, bedeni terk edince, beden de formunu kaybeder, yok olur (Aristoteles, 2001: 70).

Aristoteles'e göre, ruh beden hareketlerini gerçekleştiren bir form, her türlü hareketin sebebi olmakla birlikte bedenden bedene dolaşan bir gezgin değildir. Aristoteles burada Platon'a ve Pythagorasçılara karşı çıkmaktadır. Platon, ruhların doğumdan önce var olduklarına, can verdikleri bedenlerin ölümünden sonra da hayatta kalmayı sürdürdüklerine ve başka bedenlere göç ettiklerine inanmıştı (Barnes, 2002: 100).

Ayrıca Aristoteles'e göre en yüksek ölçüde zihne ait gibi görünen entelektüel, zihinsel olayların dahi açıklanmasında bedene ilişkin unsurların göz önüne alınması gerekmektedir. Başka bir deyişle Aristoteles'e göre zihinsel fenomenler madde içeren sistemlerdir. Dolayısıyla zihinsel fenomenlerin tanımı, onların ne formunu veya amacını, ne de maddesini dışarıda bırakacak bir tarzda olmalıdır (Arslan, 2007: 215).

Psikolojinin konusu, ruhun doğasını, özünü ve öz niteliklerini keşfetmektir. Platon, ruhu akıl, irade ve istek olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Aristoteles ise hiyerarşik bir sınıflama yapar ve her alt tabaka üstteki için maddedir. En alttaki ruh besleyicidir; çünkü o canlı veya bir ruha sahip olan bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda bulunmaktadır. Fakat bitkiler ruhun sadece bu derecesine sahiptir. Daha sonra bütün hayvanlarda var olan duyusal ruh gelmektedir. Ruhun bu derecesi de hayvanlarda ve insanlarda bulunmaktadır. Bitki ve hayvan ruhlarının üstünde yükselen insan ruhunun özelliği ise akıldır (Ross, 1993: 157).

Ruhun ilk iki şekli, insana özgü olan aklın, bu formun gerçekleşmesinin maddeleridir. Ruhun bu dereceleri hiyerarşik bir yapıdadır ve her bir seviye kendisinden önceki seviyelerle

ilişkilidir. Yaşayan tüm organizmalar sahip oldukları niteliklere göre basitten karmaşığa doğru hiyerarşik bir yapıda sınıflandırılır. Akıl, ruhun bütün bu etkinliklerine dışarıdan gelmiş, yeni ve daha yüksek bir şey olarak eklenir ve ruhun öteki etkinliklerine dayanarak bunların içinde kendini gerçekleştirebilir.

Aristoteles'e göre, ruhun bu üç kademesinin birbirleri ile olan ilişkisi, maddenin formla olan ilişkisi gibidir. Hayvanî ruh bitkisel ruha, insanî ruh ise hayvanî ruha hâkimdir. Fakat akla sahip olan insanî ruh, aynı zamanda, bilen bir ruhtur. Zaten Aristoteles için insanı hayvandan ayıran başlıca fark, insanın bilen bir varlık olmasıdır. Çünkü insan etrafındaki olayları algılamakla kalmaz, onların sebeplerini de bilir. Aristoteles, insanın bilen bir ruh olduğu görüşünde Platon'la birleşmektedir. Gerek Platon, gerekse Aristoteles insanın algılamakla kalmadığını, daha ileri giderek düşünme ile kavramlar meydana getirdiğini kabul ederler. Fakat kavramların ortaya çıkışı meselesinde tekrar birbirleri ile fikir ayrılığına düşerler. Platon'a göre ruh doğmadan önce de vardı ve ölümden sonra da var olacaktır. Ruh, kavramları doğmadan önceki hayatında elde etmiş ve bu kavramları doğarken dünyaya beraber getirmiştir. Bundan dolayı Platon'a göre kavramlar doğuştandır. Aristoteles ise, Platon'un bu görüşlerini reddetmiştir. Ona göre, bütün kavramlar deney ve algıdan meydana gelir, zihinde algılanmayan hiçbir şey bulunmaz. Fakat kavramların oluşturulması için, algıların getirdiği malzemeyi aklın etkin bir biçimde işlemesi şarttır. Bundan dolayı akıl ruhun en aktif yetisidir. Aslında Aristoteles'e göre ruhun dereceleri birbirinden aktiflik dereceleri ile ayrılırlar. Hiyerarşik bir yapıya sahip olan bu sıralamada aşağıdan yukarıya çıktıkça aktiflik de artar. Bitkisel ruh hayvanî ruha göre daha pasifken, hayvanî ruh da insanî ruh karşısında pasiftir (Aster, 1943: 156).

Ruhun Kısımları ve İşlevleri

Aristoteles ruhu bitkisel, hayvansal ve insanî ruh olmak üzere üç dereceye ayırmıştır. Bitkisel ruh, ruhu besleyen yani bitkisel hayatı sağlayan ilk ve en genel derecedir. Hayvanî ruh ise harekete ve duyarlılığa sahipken, insanî ruhun özelliği de bu güçlere ek olarak akıldır (Durant, 2002: 92).

Ruhun ilk derecesi olan bitkisel ruh, bitki, hayvan ve insanlarda mevcuttur. Fakat bitkiler, ruhun sadece bu derecesine sahiptir. Ruhun bu en alt derecesi, kendisini izleyen diğer dereceler tarafından da içerilmektedir. Ruhun dereceleri öyle bir dizi oluştururlar ki, daha yüksek olan daha aşağıda olanı içermektedir. Ancak altta olan üstte olanı içermez (Copleston, 1997: 64).

Bitkisel ruh besleyicilik işlevi ile tüm canlılara hayat vermektedir. O olmadan yeryüzünde hayat olmaz. Çünkü o canlılığın işaretidir. Bitkisel ya da besleyici ruh sayesinde, canlılarda başkalaşma, büyüme ve üreme gibi çeşitli fizyolojik değişiklikler meydana gelmektedir. Üremenin de bitkisel ruhta bulunması canlıların soyunun devamıyla açıklanabilir. Nasıl ki bitkisel ruh besleyici özelliği ile canlılığın ilkesi ise canlılığın devamı olarak üremenin de onda bulunması gerekir. Değişim ve büyümenin de temel ilkesi, bitkisel ruhtur. Ruhun bu kademesine sahip olmayan hiçbir varlık duyumsallığa sahip değildir (Aristoteles, 2001: 86). Bu ruh soluk alma ve soluk verme gibi uykuda ve uyanıklıkta mevcut olan ruhtur. Bitkisel ruh hareket ettirici ruh değildir ama canlılığın canlı olması bu ruh sayesinde (Aristoteles, 2001: 195).

Hayvanî ruh ise, hayvan ve insanlarda bulunmaktadır. Hayvanî ruh, bitkisel ruhun sahip olduğu niteliklere sahip olmakta birlikte, duyarlılığa ve hareket etme gücüne de sahiptir. Hareket etmeyen ve yer değiştirmeyen varlıklar bile en azından duyumsamaya sahip olmaları anlamında hayvan adını almaktadırlar. Hayvanların sahip oldukları en önemli duyumlama yetisi dokunmadır (Aristoteles, 2001: 73).

Aristoteles'e göre canlı varlıklarda istek ve akıl olmak üzere iki tür hareket ettirici güç bulunmaktadır. Hayvandaki hareket ettirici güç istek iken, insandaki hareket ettirici güç akıldır. Hayvanlar ruhun çeşitli yetilerinden beslenme, duyumlama, hareket etme ve isteme yetilerine sahiptir. Ancak hayvanların sahip olduğu isteme yetisi iradî değil, içgüdüselidir. Bu durumda hayvanların hareketleri iradî hareket olarak değil, içgüdüsel bir harekettir. Çünkü iradî faaliyetler hayvanî ruhun değil, insanî ruhun faaliyetidirler (Birand, 1987: 85).

Aristoteles'e göre gerçek anlamda ruh, insanî ruhtur ve ruhun en üst derecesini oluşturur, ruhî faaliyetlerin tümünü içerir. İnsanî ruh sayesinde algılayıp düşündüğümüzden dolayı bu ruh, madde değil, formdur. İnsanî ruh, bedenın entellekheiasıdır (Aristoteles, 2001: 77). Ruh, bedenın entellekheiası olmasına karşın, beden ruhun entellekheiası değildir. Bedenin beden olarak kalması ruh sayesinde değildir. Ruh, yaşayan bedenın sebebidir. İnsanî ruhta, bitkisel ve hayvanî ruha göre yüksek bir ilke, akıl bulunmaktadır. İnsanlar, hayvanlar ve bitkilerle ortak olarak bitkisel ruha, hayvanlarla ortak olarak da hayvanî ruha sahiptirler. İnsanî ruh, bitkilerin ve hayvanların sahip olmadıkları tüm zihinsel yetilere sahiptir.

Ruhun işlevlerine gelince bunları da beslenme ve üreme, duyum, imgelem olarak üçe ayırır. Beslenme ve üreme bütün canlılarda ortaktır. Canlıların varlıklarını sürdürmesi ona bağlıdır. Duyum düşünmenin aşağı derecesidir, duyanın ve duyusalın ortak fiilidir. Duyum duyusal varlıkta içerilmiş olan duyusal formun, bu özelliği ile yani duyusalda gerçekleşmiş bir tikel olması bakımından algılanması veya ondan soyutlanmasıdır. Aristoteles'e göre, canlı hayatını esas olarak karakterize eden bu duyumdur (Arslan, 2007: 219).

Bunun yanında duyumda hem duyanın hem de duyusalın kuvve halinden fiil haline geçtiğini söylemek gerekir: Duyum, bir ve aynı eylemle bir yandan duyusal varlıkta gerçekte ondan ayrılmaz bir biçimde bulunan tikel duyusalı kuvve halinden fiil haline sokarken, diğer taraftan duyu organında bulunan duyusalı duyma yönündeki kuvveyi fiil haline geçirir. Ayrıca Aristoteles, duyuların konuları olan duyusalları da ikiye ayırır: Her bir özel duyuya ait olan duyusallar ve birden çok duyunun ortak konusu olan ortak duyusallar. Birinciler her bir duyu organının özel konusu olan ve başka duyular tarafından kavranmayan özel niteliklerdir. Aristoteles beş özel ve farklı duyu organının özel konusu olan beş özel ve farklı duyusal olduğu ve daha fazlasının olmadığı görüşündedir. Bu duyular tahmin edileceği üzere görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma; onların konuları olan duyusallar ise renk, ses, koku vb. Ancak Aristoteles bu farklı ve özel duyusalların dışında birden çok ve farklı duyu organının veya duyumun konusu olan "ortak" duyusalların ve bunların algısını

edinen bir "ortak duyu"nun da var olduğunu kabul eder. Bu ortak duyusallar ise hareket, dinginlik, sayı, biçim, büyüklük ve birliklidir (Aristoteles, 2001: 142).

Aristoteles'te duyuların kendi özel konuları olan duyusallar hakkında yanılmasının imkânsız olmasına karşılık ortak duyusallarda yanılığın mümkündür. Görme duyusuna sert görünen bir şeyin dokunulduğunda yumuşak olduğunu kavramak söz konusu olabilir. Aristoteles ortak duyunun üç işlevi olduğunu belirtir. Bunlar, duyumsamak, duyuların ve özel duyuların çeşitliliği arasında duyunun veya algılayan zihnin birliğini tesis etmek ve duyana duyumun bilincini sağlamaktır. Aristoteles duyumun bilincinin herhangi bir özel duyuda bulunmadığını belirtir. Ortak duyu sayesinde örneğin göz hem görür hem de gördüğünün bilincine sahip olur (Arslan, 2007: 220).

Ruhun yetilerinden birisi de hayal gücüdür. Hayal gücü ruhun yetileri hiyerarşisinde duyumun hemen üstünde yer alır. Fakat duyuma sıkı sıkıya bağlıdır. Duyum olmazsa hayal gücünden söz edilemez (Aristoteles, 2001: 159). Aristoteles, hayal gücü yetisini duyum yetisi ile karşılaştırır. Duyuların her zaman gerçek olmasına karşın hayal sonucu meydana gelen şey her zaman gerçek olmayabilir. Çünkü gerçek olmayan bir şeyi de hayal etme imkânı vardır (Aristoteles, 2001: 162). Aristoteles ayrıca hafıza ile hayal gücü arasında bir ayrım yapar. Hafıza da hayal gücü gibi bir imgeye sahip olur. Ancak ondan farklı olarak imgesi olduğu şeyin kopyası olarak göz önüne alınan imgeye sahip olur. Ayrıca hafızada hayal gücünden farklı olarak geçmiş kavramı mevcuttur (Bolay, 1993: 90).

Akıl Kuramı

Aristoteles, hayal gücünün üstünde yer alan akıllı, ruhun bir yetisi olarak kabul eder ve onun, aşağıdan yukarı doğru çıkan ruhun derecelerinin en üst noktasını oluşturduğunu belirtir. Akıl hem teorik, hem pratiktir. Yani Aristoteles, düşünce veya aklın, hem şeylerin doğasının hakikatini hem de insan davranışının ilkelerini keşfetme yetisi olduğunu düşünür. Aristoteles'e göre her türlü bilginin kaynağı deneydir, daha doğrusu duyumdur. Duyumdan başlayarak hiyerarşik

bir şekilde hayal gücüne, hayal gücünden deneye, deneyden akıl yürütmeye, ondan da akılsalların temaşasına uzanan hiyerarşik bir yapı mevcuttur.

Aristoteles'e göre, aklın kendi içinde de dereceleri mevcuttur. Aklın içinde tamamen *edilgin* (pasif) olan bir kısım ve *etkin* (faal) olan başka bir kısım vardır. Edilgin kısım, konusu olan akılsalları alacak, kabul edecek, onların kendileri olacak olan kısımdır. Bu edilgin kısım, edilgin akıl kendisi bakımından hiçbir fiil olmayacaktır. O üzerine hiçbir şey yazılmamış bir tahtaya, Locke'un *tabula rasa'sına* benzer (Arslan, 2007: 221).

Edilgin akıl, duyumlardaki ve imajlardaki kavranabilirleri alır. Ayrıca edilgin (*pasif*) akıl, yok oluşa tâbidir ve etkin (*faal*) akıl kendisine tesir eder. Etkin (*faal*) akıl ise, ruhun muhakeme yapabilme ve düşünme yönüdür. Bu akıl kuvve halindeki düşünceyi ve kavrayışı fiil haline getirir ve böylece edilgin (*pasif*) akla düşünme imkânı verir. Tıpkı ışığın bize renkleri görme imkânı vermesi gibi (Aristoteles, 2001: 175).

Aristoteles'e göre, etkin akıl, bizim düşünmemizi sağlayan prensiptir, onsuz hiçbir şey düşünülemez. Edilgin akıl, yok oluşa tabi olup ölümlü iken, etkin akıl ise bedenden önce vardır ve bedenden sonra da yaşayacaktır. Aristoteles, etkin aklın daima düşündüğünü ve zamanın dışında olduğunu, onda cisimsel bir yapının bulunmadığını kabul eder. Aristoteles, buna karşılık etkin aklın meydana getirilmiş olacağını kabul etmez ve ruha bir köken tanımaz.

Aristoteles'in etkin akıl'ın ölümsüz, ezeli-ebedî olduğu ve o olmaksızın hiçbir şeyin düşünülemeyeceği şeklindeki görüşleri sayısız tartışmanın konusu olmuştur. Birçok düşünür faal aklın Tanrı olduğu düşüncesinde birleşmektedir. Ross (1993), Afrodisyaslı Alexandros'un etkin akıl ile Tanrı'yı aynı şey olarak kabul ettiğini, Zebarella'nın da benzer görüşü benimsediğini ifade eder (Ross, 1993: 183). Ancak Ross bu görüşe katılmaz. Ona göre Tanrı bu aklın Tanrı'nın kendisi olduğunu düşünmüş olsaydı, bunu belirtmemesi için bir neden yoktu. Faal Aklın nitelikleri Tanrıya benzemesine rağmen Tanrı değildir. O, sadece evrendeki akıllar hiyerarşisinin en üst

mevkisinden birini işgal etmektedir (Ross, 1993: 184).

Aristoteles insanın sadece bilen yani duyumlayan, algılayan, düşünen, bilim yapan veya bilgiyi üreten bir varlık olmadığını; aynı zamanda eyleyen, eylemde bulunan bir varlık olduğunu belirtir. Aristoteles bunlardan birincisini teorik akılla, ikincisini ise pratik akılla açıklar. Bu iki akıl arasında nasıl bir ilişki mevcuttur?

Aristoteles'e göre teorik aklın ilkesi veya kaynağı düşünce, pratik aklınki ise arzudur. Teorik akıl, kendisine değişmez, ezeli-ebedî nesnelere konu alır, varlığın ve bilginin ilk ilkelerini araştırır, şeylerin niçin oldukları gibi olduklarını gösterir ve teoriler oluşturur (Randall, 1960: 270). Aklın bizâtihi kendisi için istenen söz konusu etkinlik *sophia*, teorik ya da felsefi bilgeliktir. Buna karşın, pratik akıl gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olan dünyevî işlerle uğraşan, bedensel istek ve arzuları yönlendiren, iştihayı disipline eden akıldır. Aklın dünyaya dönük olan bu parçası, insana eylemlerinde yol gösterir ve pratik bir bilgelik sağlar. Pratik bilgelik ise, insanlar için iyi ve kötü olan şeylerle ilgili olarak bir kural yardımıyla eylemde bulunma eğilimidir (Aristoteles, 1988: 24-27).

Aristoteles ruhun hareket ettirici yetisi olarak tanımladığı arzu veya irade yetisinin doğası hakkında Sokrates'te karşılaştığımız türden salt entellektüalist bir öğretiyi savunmaz. O, irade ve düşünme yetisi arasında Sokrates'e benzer görüşler savunsa da, ondan çok daha yumuşak, daha çoğulcu bir öğretiyi ortaya koymak peşindedir (Arslan, 2007: 229).

Sonuç olarak, Aristoteles, ruhu doğada, maddeden bağımsız olarak tanımlamak yerine, onu aktif bir güç olan doğaya bağlamakta, psikolojisinde onu değişimin formu olarak sunmaktadır. Böylece ruh bedeninin entelekheiası olmaktadır. Ayrıca Aristoteles ruhu çeşitli kısımlara ayırmakta ve onlara birtakım güçler atfedip canlı varlığı karakterize eden esas fonksiyonu duyum olarak almakla arzu, acı ve hareketi, hareketin prensibi olan duyuma bağlamaktadır. Ruhun söz konusu kısım ve işlevleri belirli temel niteliklerin bir hiyerarşisinden meydana gelip, canlı varlıkları sınıflama imkânı verir. Buna

göre, altında sırasıyla bitkisel ve hayvansal ruhların bulunduğu insan ruhu, insanın, besleme, büyüme gibi bitkilerle paylaştığı temel fonksiyonlardan, duyumsama, hareket etme ve harekete neden olma gibi hayvanlarla paylaştığı karakteristiklerden ve nihayet düşünme ve akıl yürütme gibi yalnızca insana

özgü olan faaliyetlerden meydana gelir. Düşünme ve akıl yürütme ise insanı insan yapan özelliktir. Bu özellik sayesinde diğer canlılardan ayrılır. Bütün bunların sonunda Aristoteles ruh-beden bütünlüğü anlayışıyla bir birliğe ulaşmış madde-form birliğinin örneğini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, (2001). **Ruh Üzerine**, (Çev: Doç. Dr. Z. Özcan), Alfa Yayınevi, 2. Baskı İstanbul
- Aristoteles, (1988). **Nikomakhos'a Etik**, (Çev: S. Babür), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Arslan, A. (2006). **İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Arslan, A. (2007). **İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Barnes, J. (2002). **Aristoteles**, (Çev: B. Ö. Düzgören), Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul
- Birand, K. (1987). **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Bolay, S. H. (1993). **Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, M.E.B. Yayınları, İstanbul
- Copleston, F. (1997). **Felsefe Tarihi c. 1 Aristoteles**, (Çev: A. Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul
- Durant, W. (2002). **Felsefenin Öyküsü**, (Çev: E. Gürol), İz Yayıncılık, İstanbul
- Randall, J. H. (1960). **Aristotle**, Colombia University Press, New York
- Ross, D. W. (1993). **Aristoteles**, (Çev: Prof. Dr. A. Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları İzmir
- Von Aster, E. (1943). **İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi**, (Çev: M. Gökberk), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul